

ности да искажу и републиканскоме и царскоме Риму непознате или слабо познате појмове и односе. Ово, уосталом, и сам Volgar додирује нешто даље (стр. 26), пошто је у једном отсеку убедљиво показао везу која постоји између мистеријских религија и магије (тј. опадања рационализма) и положаја робова и сиромаша у великим градовима царства. Ту он указује и на различне услове настанка паганске и хришћанске књижевности античке речима: „All the pagan works, with the possible exception of the novels, have their roots primarily in the culture which grew up in the city states. The Christian literature, on the other hand, in spite of its affinities with this pagan tradition, belongs in its deepest essence to the later world of rabbit-warren towns and monster autocracies, to despair born of chaos“. А рана хришћанска књижевност на латинском језику јесте само део римске књижевности и не може се одвојено посматрати, па према томе, све да је и тачно да у паганских писаца не налазимо у царскоме Риму одраз стварности, хришћанска би књижевност и према Volgar-у саме била итекако израз стварности и везана за стварност.

Ових неколико примера из уводног прегледа античке књижевности показују неке добре и слабе стране Volgar-ових тумачења и излагања. Испитивани појединих области, раздобља и предмета којих се дотиче Volgar свакако ће ставити многе примедбе његовим интерпретацијама. Међутим, писац је ипак несумњиво успео да створи оно што је и желео: прегледан и кратак увод и извештај који доноси мноштво тврђих чињеница о утицајима антике на европску културу до 1700 г. Богатији библиографски подаци свакако би и читаоцу који се није бавио проучавањем тих утицаја у тако широком обиму као што га има ова књига омогућили да и сам провери тумачења и извођења Болгарова.

М. Флшар

A. AYMARD et J. AUBOYER, *L'Orient et la grèce antique* (Histoire générale des civilisations, Tome I), Paris 1953. A. Aymard et J. Auboyer, *Rome et son Empire* (Ibid., Tome II) Paris 1956.

Преглед грчке и римске цивилизације, у њеним предњоазиским и медитеранским оквирима, који је André Aymard, професор на Сорбони, дао у првом и другом тому колекције „Општа историја цивилизација“ претставља у много чему леп подвиг.

Данас, када документација свакодневним налазима расте до непрегледних размера а разграњавање помоћних дисциплина и усавршавање њихових метода доводи у раду на историји старог века до све ужих специјализација, врло је тешко наћи човека који може да прати научна истраживања и достигнућа у свим њеним областима и који би се примио да обради у целини историју средоземних земаља, од појаве првих држава у долинама Нила и Еуфрата до пропасти оне највеће државне творевине античког света која је уједињавањем тих земаља под истом влашћу и истом културом унела у историју појам Средоземља. Aymard је то учинио, истина у једном обиму и виду који му је наметала општа замисао колекције намењене ширим читалачким круговима, али на начин који открива продубљено познавање материје коју излаже. Његова ужа специјалност — Aymard је познат у науци по својим одличним студијама из хеленистичког доба — наводила га је бесумње на то да стално проширује, временски и просторно, предмет свог интересовања, јер је хеленизам у неку руку посредник, духовна спона, између староисточних култура и римске цивилизације.

Од средине XIX в. наовамо написано је више добрих, па и изванредних синтеза, различитог карактера и обима, о појединим већим епохама античке историје. Има наравно и дела која са универзалистичког становишта посматрају развитак медитеранских земаља као целину. Утолико је теже чини ми се данас написати, било из грчке или римске, било из историје старог века уопште, дело које би одисало свежином и које би могло да задржи и пажњу стручњака целокупним излагањем а не само новинама у научном апарату. Aymard је то потпуно постигао. Не само због тога што је, према плану серије у коју улазе његове књиге, написао историју цивилизација, а не обичну, хронолошки изложеноу историју античких народа, мада и то, само по себи, подиже вредност његова

дела, јер се тиме рељефније истичу облици политичког и друштвеноекономског живота код појединих народа, њихове везе, утицаји и зрачења, њихова кретања и промене, као и разни видови и манифестације духовног живота и уметничке активности. Оно што даје, међутим, нарочиту, оригиналну црту његову делу јесте сам начин посматрања и излагања феномена, богатство нових мисли и жапажања, успеле карактеристике и дефиниције, све изражено бриљантним стилем, који је позната одлика овог историчара.

Први том — „*Исток и античка Грчка*“ — садржи, после краћег увода у коме је скициран преисториски развитак човечанства, преглед цивилизација које су цветале на Предњем Истоку, Источном Медитерану и Далеком Истоку у времену до почетка хришћанске ере. У другом тому — „*Рим и његово царство*“ — писац се враћа унатраг на почетак I миленија пре н.е. да би пратио цивилизације народа Западног Средоземља до њиховог укључивања у римску државу а затим излаже, у свој њеној многострукости, римску цивилизацију у доба Републике и Царства. Последни део овог тома, иако се то не би очекивало по наслову књиге, посвећен је такође цивилизацијама Далеког Истока, у времену од почетка хришћанске ере до краја IV в.

Цивилизације народа Далеког Истока, Индије и Китаја, обрадила је у оба тома Jeannine Aubouey, конзерватор музеја Guimet. У њој је Aumard напао достојну сарадницу, јер је и њено излагање прегледно, јасно и, колико ја могу судити, поуздано. На овом месту, међутим, оставићемо на страну ове далеке земље, јер њихова историја излази из оквира нашег ужег интересовања¹⁾.

Синтеза као што је она коју нам даје А. Aumard у овим двама књигама не може бити ни свеобухватна у погледу народа чије културе приказује ни исцрпна у искоришћавању материјала. Лако ћемо запазити, читајући ово дело, да је овај или онај народ изостао из опште слике, да се неки народ спомине само узгред, а о другом говори врло мало. Ако би неко, на пример, хтео да се упозна са културама Трачана или Илира — да споменемо само ова два античка народа која су нама најближа — биће сасвим разочаран, јер неће о њима наћи готово ништа. Постоји објективно оправдање за то: наше знање о многим народима антике је тако мршаво да они могу интересовати истраживача, али не и обичног читаоца. Међутим, то није једини разлог. Код писања оваких синтеза поставља се питање улоге појединих култура, њиховог места у општој историји цивилизација. За данашњег историчара антике проучавање примитивних народа може имати више дражи и скривати већи теориски интерес него релативно добро позната историја такозваних „водећих“ народа антике. Ипак, мора се признати, а да се у томе не види никакво омаловажавање заосталих народа, да су културе неких народа у извесним периодима зрачиле много даље и дубље, јаче и дуже него културе других савремених народа и да је писац који жели да сачува јединство приказивања, да избегне расплићавање и разбјајање

1) Индија и Кина су два света за себе. Њихови додир са земљама Предњег Истока били су увек врло слаби, периферни, без дејства на цивилизацију једне или друге стране. Линија њиховог развитка не подудара се са линијом развитка предњеоазиских земаља, па је и њихово стављање у исте хронолошке оквире вештачко. Нити је доба пропасти хеленистичких држава и оснивања римског Царства обележено каквим крупним преокретом у Индији и Кини, нити се за пропаст антике на Западу може наћи аналогија на Далеком Истоку. Како Aumard лепо каже у Оштем Закључку I тома (стр. 638), ове две земље нису имале своју „Антику“, јер нису доживеле Средњи век и Ренесансу. Оне су вековима наставиле да живе у истим политичким и друштвеноекономским условима, због чега и њихове цивилизације носе жиг непокретности и трајности. Приказивање култура Далеког Истока упоредо с предњеоазиским и медитеранским културама открива сву хетерогеност њихову. То је можда једина корист која је постигнута тиме што су, додавањем одељака о Далеком Истоку, размере ових двеју књига нарасле преко нормалног (мада је, вероватно из тих техничких разлога, источноазиским цивилизацијама дато много мање места него што оне то заслужују по свом значају).

излагања, приморан да стално врши извесно одабирање. А такав избор, мако-лико био диктиран самом материјом²⁾, у крајњој линији је увек субјективан.

Аумард има своју визију развитка античких цивилизација. На основама рудиментарних али широко распрострањених, такорећи светских (преистори-ских) култура изникле су појединачне цивилизације, које су се, свака за се, одво-јено, развијале, цветале и опадале. Пре него што ће нестати свака је од њих дала свој допринос општем фонду. Код највећих култура појавила се потреба за стварањем великих царстава и у оквирима таквих царстава (египатског, асирског, персиског, македонског и римског) вршило се, у већој мери него иначе, приближавање народа и њихових култура у различитим етапама њиховог развитка. „Антички свет изгледа као да је прожет неком тајном силом која га гура, понекад против његове воље, ка једном обновљеном јединству. Културе се смењују и свака од њих подиже мало више, ка једном врху од кога би одврати-ла свој поглед кад би га могла сагледати у пуној јасноћи, вечиту стену коју је она тренутно прихватила. А стена се руши и мрви је . . . “ (I, стр. 7).

Слика је бесумње веома упрошћена, али се она неодољиво намеће сваком ко покушава да антику сагледа као целину. И не само антику. Та „тајна сила“ која гура народе, „понекад против њихове воље“, ка јединству је иманентан закон друштвеног развитка, закон који се у различитим епохама различито испољава, некад мање, а некад јаче уочљив, али не престаје да делује. Шта је оно што човека нагони да појачава контакте међу људским заједницама, да ствара све веће политичке организме? Материјалиста ће у томе видети далеки ефекат борбе за самоодржање, развитка производних снага, идеалиста осгва-рење једне надчовечанске промисли. Аумард и не покушава да одговори на ово питање. Описујући, анализирајући, интерпретирајући политичке институције и идеје, економске услове живота и друштвене односе, производе уметничког стваралаштва и верске манифестације, Аумард је неједном приморан да призна и ограниченост наших конкретних знања и немоћ да сазнамо крајње узроке појединим историским феноменима. „Три су чиниоца у Египту и Месопота-мији истовремено вршила своје дејство: природни услови, на првом месту, али природни услови искористићавани од једне колективне организације тесно пове-зане с религијом. Како су се појавила ова два последња чиниоца, људска обадња, и како су могла да постану до те мере општа и јака У томе лежи велика тајна која се вероватно неће никада одгонетнути, јер се рађање једне религије не може свести на убеђење у материјалну корист. А ово убеђење је исто тако недо-вољно да објасни зашто су се масе помириле с једним трајним насиљем, често врло тешким“. (I, стр. 12). Ове и сличне мисли су врло карактеристичне за Аумард-а. Оне могу оставити незадовољним оне који с правом сматрају да се степеном развитка производње у датим природним условима и дајој општепо-литичкој ситуацији (непостојање развијеније земље у суседству) може отићи корак даље у разумевању појаве колективне организације тако типичне за Египат и Месопотамију, па и извесних црта њихових религија. Не остаје ли ипак оно што измиче моћи нашег сазнања веће од оног што смо у стању да запазимо, да фиксирамо? Нема ли у тој оригиналној египатској цивилизацији много тајан-ственог, несхватљивог, јединственог?

У неким случајевима учиниће нам се да Аумард, у настојању да открије основне узроке неке историске појаве, даје првенство психолошким чиниоцима

²⁾ Значај једне културе се обично може мерити по траговима, материјал-ним и духовним, која је она за собом оставила. То се врло лепо види на примеру Картагине. Ова велика сила, која је у току неколико векова играла првораз-редну улогу у политичкој и економској историји Средоземља, није имала своје праве цивилизације. „Мало је која античка култура оставила тако скромно наслеђе као картагинска“ (Аумард, II, стр. 50). Примитивна северноафричка племена, племена Пиренејског Полуострва и медитеранских острва, која су била у економској па чак и политичкој зависности од Картагине, готово и нису осетила дејство њене више цивилизације. Колико је неупоредиво јачи био утицај усамљених грчких колонија у том делу Средоземља! Материјални остаци то недвосмислено показују.

над осталим. Како објаснити, например, вековно незадрживо ширење римске државе? Сваки поход, каже Аумард, узет одвојено зависи „добрим делом од места, момента и извесних људи“. Међутим, она стална тежња за освајањем која се може назвати римским „империјализмом“ морала је имати трајније узроке, којих ни сами савременици и учесници у ратовима нису били свесни. Кад историчар покушава да те узроке открије „он осети с највећом смерношћу-несавршенство и несигурност средстава за анализу којима располаже“. Аумард сматра да у Риму није било пренасељености која би изазвала потребу ширења. Економско-социјални проблем појавио се такође тек доцније као последица претходних освајања. Није било у Риму ни неке војничке касте која би била спремна да све жртвује за задовољење свог властољубља. Не налазимо такође ни најмањег трага неког „идеолошког крсташког рата“ у коме би Римљани покушали да наметну своја схватања и веровања. Остаје да се претпостави један од оних општих узрока који су и раније и доцније изазивали освајачку политику многих народа: грамзљивост, жеђ са добитком и пленом и, нарочито, страх, брига за сопствену безбедност, која гони један народа да уништи други да би сачувао себе (II стр. 88). Мало ће кога задовољити ово објашњење. Али Аумард и не инсистира на њему. Он подвлачи да у сваком конкретном случају интервенције цео сплет чинилаца који се мењају с временом, местом и људима. Он не превиђа честе римске поразе као што не заборавља ни узроке њихових победа — друштвено-политичку структуру њихових противника, војну надмоћност римских легија итд. итд. Он увек настоји да историске појаве ухвати живе, да их не умртви подвргавањем једној схеми. Занимљивост и вредност његовог излагања лежи управо у томе што он врло опрезно и с много нијансирања износи своја схватања, не намеће их другоме, већ потстиче читаоца да сам о изложеним проблемима размисли. Аумард не спроводи у свом делу неку одређену „филозофију историје“, али он има развијено чуло историчара који поставља ствари на широку основу, посматра их у међусобној зависности, види свуда кретање и развитак и, заносећи се највишим достигнућима људског духа, не губи из вида рад и потребе ситних људи и значај народних маса у општем друштвеном збивању³.

Конструкција Аумард-овог дела и његов избор материјала условљени су његовом општом претставом о развоју антике у правцу приближавања и стапања појединачних култура и образовања све већих царстава. Хронолошки принцип излагања није могао бити усвојен у потпуности у ова прва два тома „Опште историје цивилизација“. На почетку, свака култура претставља целину за себе и зато је обрађена посебно. Али временом све тече и слива се у једно. У I тому хеленизам је спона Истока и Грчке и зато је њему, као последњој развојној етапи Источног Средоземља у времену до почетка наше ере, дато релативно највише простора у књизи. Оригинално је груписање култура у овом I тому. Египат, Месопотамија (Вавилон, Асирија), Мала Азија (Хети, Лидија) и Иран (Персија) обухваћене су под заједничким насловом „царских цивилизација“: то су деспотије у којима се појединац губи у безличним масама поданика, цивилизације којима циљ није био човек већ држава персоналифицирана у цару. Насупрот њима одвојене су „цивилизације човека“, у које се, поред Грчке, на коју се овај наслов првенствено може односити јер је њено политичко уређење дало највише маха слободној индивидуалној иницијативи, убрајају и критскомикенска култура и културе Феникије, Арамејаца и Израела. На обамама и острвима Источног Средоземља, на ивицама великих царстава, у њиховој сенци, у посебним условима које ствара близина мора, развијају се упоредо с њима, већ од III миленија пре н.е. цивилизације друкчијег карактера које нагвештавају — Аумард то назива „прелидом“, „предигром“ — грчку цивилизацију, цивилизацију човека. Писац је и сам свестан условности овакви

³) Чини ми се да Н. И. Голубцова, Вестник древней истории, 1956/4 стр. 89, није у праву када код Аумард-а налази омаловажаване провинциског становништва и уопште радних маса. Напротив, кроз његово дело провејава истинит хуманизам и мислим да он спада међу западне историчаре који најмање заслужују епитет реакционара.

категоризација. У сваком случају његово издвајање сирискоканаанских култура од осталих предњоазиских, којима су оне и временски и просторно ближе, претставља новину која наводи на размишљање.

У II тому доминира Рим. Цивилизацијама Западног Средоземља пресечен је пут развика римским освајањем. Гали, Етрурци, Картагињани и остали бројни народи, мање познати и мање важни, поменути и непоменути, интересују писца углавном као народи који су подлегли римском оружју и који су дали свој допринос римској цивилизацији. То показује речити наслов првог одељка: „*Побеђени*“, у коме се о њима говори. Може се писцу замерити известан романоцентризам, али његов став налази оправдања, ако не у самој историској стварности, оно у циљу које његово дело себи поставља. Аумард жели да нам прикаже „*Рим и његово Царство*“ — како то показује наслов књиге — и стога све треба да буде томе подређено. Уосталом значај римске цивилизације лежи управо у томе што је она чудна синтеза најразличитијих утицаја. Прихватавши врло рано, још у доба политичке експанзије, грчка схватања и грчке узоре у религији, књижевности и уметности, римска култура је добила снажан полет и оспособила се за велики цивилизаторски задатак који јој је претстојао: да омогући духовно зближавање Истока и Запада и претвори цео Медитеран у једну, не само политичку, већ, што је много важније, и културну заједницу. Слика развика римске цивилизације у доба Републике и њеног процвата у доба Царства коју нам даје Аумард, је врло жива и импресивна. То се мора признати и онда када се не прихватају у свему пишчеви погледи.

Завршићемо овај мали осврт на Аумард-ове две књиге жељом да оне буду преведене на наш језик и постану доступне ширим круговима читалаца. Ово треба желити утолико пре што у нас нема ниједне добре, боље речено, нема никакве синтезе посвећене античкој прошлости, њеној политичкој и културној историји. Универзитетски уџбеници преведени пре десетак година са руског (Н. А. Маджкин, *Историја Рима* и А. А. Авдијев, *Ситари Исијок*), без обзира на своје добре или рђаве стране, намењени су учењу а не читању, и написани су без претензија на научну оригиналност и књижевну вредност. Међутим, изlišно је подвући да култура Грка и Римљана задржава и данас сву ону чар и привлачност које су је током векова чиниле васпитачем најкултурнијих људи и инспиратором најнапреднијих стремљења.

Ф. Пајазолиу, Беџираг

FRANZ DORNSEIFF, *Kleine Schriften I: Antike und alter Orient* (Interpretationen), Koehler und Amelang, Leipzig 1956, стр. VII—444.

Књига обухвата тридесетину чланака, осврта и критика објављених између година 1957 и 1950, који сви више мање говоре о једном те истом питању: о односу античке културе хеленске и старог Оријента. Раздобље које се обрађује претежно је, како аутор сам казује у предговору, оно између 1100 и 550 г. старе ере. Однос о коме је реч одређује се понајвише на основу сличности између старозаветних списа и хеленских. Полазну тачку испитивања чини следећа констатација: „In den Jahrhunderten von 1000 bis 200 v. Chr. gibt es zwei grosse Literaturen, die griechische und die hebräische. Sie sind beide am Rand der altorientalischen Hochkulturen nicht weit entfernt voneinander gewachsen. Es ist von vornherein anzunehmen, dass ihnen beiden ein beträchtliches altvorderasiatisches Stratum als Voraussetzung gemeinsam war. In der Tat finden sich in Mythen und Literaturformen Gemeinsamkeiten die weit über die bekannten Märchenmotive und sonstigen Selbstverständlichkeiten hinausgehen. Wir können in diesen Fällen den Schluss ziehen, dass auf beiden Seiten Abhängigkeiten von der altvorderasiatischen Kultur vorliegt (Babel, Aegypten, Hethiter, Phöniker)“ (стр. 203).

Ову радну хипотезу писац оправдава, како је то већ и пре њега био случај код већег броја испитивача, великим бројем примера и паралела при чијој интерпретацији користи знања класичког филолога и семитике из области историје, политичке, културне и посебно књижевности, па се користи испитивањима на пољу митологије и религије као и археолошким подацима. Разумљиво је да при томе није увек лако у сваком поједином случају рећи с колико се поузданошћу може из паралела што их аутор налази закључити да је доиста реч о